

УДК 766:655.533(410)

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2025.2.1>**Вергелес Галина Ростиславівна,**

здобувачка ступеня доктора мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

ORCID ID: 0009-0005-8276-311X

halyna.verheles@naoma.edu.ua

МІЖ КАЗКОЮ ТА ІДЕНТИЧНІСТЮ: ВІЗУАЛЬНИЙ ОБРАЗ УКРАЇНИ У КНИЗІ COSSACK FAIRY TALES AND FOLK TALES

Стаття присвячена мистецтвознавчому аналізу англomовного видання *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* (1894), яке вважається першим перекладом українських народних казок для західної аудиторії. Дослідження звертає увагу на важливість коректного культурного ілюстрування, зокрема у контексті візуального відтворення національної ідентичності. **Мета:** Метою статті є дослідити, яким чином ілюстративний матеріал у виданні *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* формує візуальний образ України, з'ясувати, наскільки ця репрезентація відображає національну ідентичність чи трансформує її відповідно до очікувань іноземної аудиторії. Для цього здійснено аналіз художніх засобів та візуальних кодів, що використовуються у книзі. **Методологія роботи:** У роботі застосовано інтердисциплінарний підхід, що поєднує мистецтвознавчий, культурологічний аналіз. Використано історичні джерела, критичну літературу та теоретичні праці (зокрема, Бенедикта Андерсона, Барбари Тьорнквіст-Плеви). **Наукова новизна:** Уперше предметом огляду стала візуальна складова книги. Розкрито механізми художньої адаптації українських образів до канонів західноєвропейського видавничого формату кінця XIX століття. Стаття також пропонує інтерпретацію ілюстрацій як приклад візуального підпорядкування локального культурного коду ширшому універсалізованому (східнослов'янському чи навіть російському). **Результати:** У процесі аналізу з'ясовано, що ілюстрації в *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* створюють узагальнений візуальний образ України, який не відповідає етнографічній точності. Цей образ сформовано під впливом не лише художніх канонів свого часу, а й очікувань західної аудиторії, схильної сприймати Схід як екзотичний простір. Виявлено, що така трансформація образів може призводити до втрати локальної культурної впізнаваності, коли візуальні коди стають частиною уніфікованого, глобалізованого уявлення. Ілюстрації в цьому контексті відіграють роль інструменту формування культурної пам'яті.

Ключові слова: український фольклор, народні казки, ілюстрація, візуальна репрезентація, культурна ідентичність, *Cossack Fairy Tales and Folk Tales*, культурна пам'ять, видавничий дискурс.

Verheles Halyna. BETWEEN FAIRY TALE AND IDENTITY: THE VISUAL IMAGE OF UKRAINE IN THE BOOK COSSACK FAIRY TALES

This article is devoted to an art historical analysis of the English-language edition *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* (1894), which is considered the first translation of Ukrainian folk tales for a Western audience. The study highlights the importance of accurate cultural illustration, particularly in the context of visually representing national identity. **Objective:** The aim of this article is to analyze the aforementioned edition with a focus on its illustrative material. The study seeks to examine the visual representation of Ukrainian folk heritage in the context of national identity formation. **Methodology:** The aim of this article is to explore how the illustrative material in *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* constructs a visual image of Ukraine, and to determine to what extent this representation reflects national identity or transforms it to meet the expectations of a foreign audience. To achieve this, the study analyzes the artistic techniques and visual codes employed in the book. **Scientific novelty:** For the first time, the visual component of the book is the subject of scholarly examination. The article explores the mechanisms of artistic adaptation of Ukrainian imagery to the conventions of the late 19th-century Western European publishing format. It also offers an interpretation of the illustrations as an example of the visual subordination of a local cultural code to a broader, universalized one—East Slavic or even Russian. **Results:** The analysis reveals that the illustrations in *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* construct a generalized visual image of Ukraine that lacks ethnographic accuracy. This image was shaped not only by the artistic conventions of the period but also by the expectations of a Western audience inclined to perceive the East as an exotic space. It is shown that such transformation of imagery may lead to a loss of local cultural distinctiveness, as visual codes become part of a homogenized, globalized perception. In this context, the illustrations function as a tool in the formation of cultural memory.

Key words: Ukrainian folklore, folk tales, illustration, visual representation, cultural identity, *Cossack Fairy Tales and Folk Tales*, cultural memory, publishing discourse.

Актуальність дослідження. Останнім часом усе більше дослідників звертаються до вивчення феномену ілюстрації, її особливостей і історії розвитку. Сучасна українська ілюстрація постає не як поодиноке явище, а як результат тривалого культурного процесу, що спирається на здобутки попередників – ми дедалі частіше згадуємо тих, на чиїх плечах стоїть сьогоденне покоління митців. Особливої уваги заслуговує дослідження української народної казки в ілюстративному контексті – крізь призму візуальних інтерпретацій, що створювалися художниками різних поколінь і світоглядних позицій.

Цікаво простежити, як саме митці в ілюстраціях до народних казок передавали їхню фольклорну природу: які культурні маркери використовувалися для репрезентації етнічної ідентичності, як візуальні коди вкорінювалися у традиційний світогляд. Одним із важливих питань, що постають перед українцями, є також сприйняття національної культури в європейському інтелектуальному просторі. Варто відрізняти, коли українці репрезентують себе самостійно, від зовнішнього погляду, коли іноземці інтерпретують українську культуру крізь призму власного бачення.

З цією метою ми звертаємося до історичних джерел, аби висвітлити факт існування першої книги перекладених українських народних казок, виданої за кордоном іноземною мовою. Окрім філологічної значущості, ця публікація цікава також як візуальне свідчення – книга щедро проілюстрована художником Е. В. Мітчеллом, і аналіз цих малюнків дає змогу сформулювати припущення щодо уявлень західноєвропейських видавців кінця XIX століття про українські землі, їхній фольклорний світ та культурну специфіку. Гіпотезою є наступне твердження: візуальна репрезентація української культури здійснена переважно через узагальнені або стереотипні образи, притаманні європейському художньому дискурсу кінця XIX століття, що свідчить про обмежене або опосередковане уявлення іноземних митців про автентичні культурні риси українського фольклору.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел дозволяє окреслити

мультидисциплінарне поле дослідження, де перетинаються мистецтвознавство, культурологія, постколоніальні студії та дослідження національної ідентичності. Основою для аналізу слугує перше англomовне видання *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* [1], а також його пізніше перевидання 1916 року [10], що містить ілюстрації Ноель Л. Нісбет. Біографічна інформація про художницю [10] дає змогу зрозуміти її мистецький контекст та візуальні впливи, що формували ілюстративний стиль. Дослідження Роксолани Зорівчак [2] заклало підвалини філологічного осмислення цього видання, а Ірина Одрехівська [4] розглядає його в площині постколоніального аналізу, звертаючи увагу на символічні й політичні аспекти перекладацького вибору. Сучасні українські дослідження, зокрема праці Світлани Карпенко [3] та Алли Киридон [7], акцентують на проблемі культурної репрезентації, механізмах комеморації й візуального коду як чинника ідентичності. Фольклор як базовий елемент національної ідентичності та культурної пам'яті також розглядається у дослідженні Світлани Садовенко, яка акцентує на його виховному та символічному потенціалі в контексті народної художньої культури [9]. Теоретичну рамку становлять концепції Бенедикта Андерсона [5], який аналізує вплив друкарської культури на уявлення про націю, та Барбари Тьорнквіст-Плеви [6], яка розкриває проблему стирання локальних пам'ятей у процесі глобалізації. У національному контексті важливою є також праця Тетяни Бевз [8], яка розглядає ідентичність як стратегічну категорію на тлі безпекових викликів сучасності. Сукупність цих джерел дозволяє осмислити ілюстрації в аналізованому виданні як візуальні артефакти, що транслують складний і багаторівневий образ України, сформований на перетині внутрішнього досвіду та зовнішнього культурного погляду. Доречним для цього дослідження є також міждисциплінарний аналіз, запропонований Стефанією Демчук та Іллею Левченком у статті *Decolonizing Ukrainian Art History* [12]. Автори зосереджуються на впливі колоніальних механізмів, сформованих у Російській імперії та СРСР, на формування українського мистецтвознавства.

Мета дослідження. Метою дослідження є здійснити мистецтвознавчий аналіз першого англomовного видання українських народних казок.

Виклад основного матеріалу було б доречно почати цитатою Алли Киридон: «Очевидно, що кожна нація та будь-яка національна держава мають визначити для себе (свідомо чи несвідомо), за допомогою яких символів вони хотіли б презентувати себе на індивідуальному чи колективному рівні» [7, с. 9]. Протягом останнього десятиліття в українському суспільстві одним із ключових питань постає проблема пошуку інструментів та засобів, через які суспільство може досліджувати та захищати власну ідентичність, вивчати культуру та передавати ці знання іншим як внутрішньо, так і закордон [8, с. 144]. Однією з поставлених проблемних площин є необхідність знання та розуміння художниками ілюстративного матеріалу, пов'язаного з фольклорним спадком. Адже саме від їхнього трактування залежить не лише естетичне сприйняття твору, але й формування культурних уявлень молодшого покоління читачів. У цьому контексті особливої ваги набуває фольклор як смисловий центр народної культури, що закладає підґрунтя для національної самоідентифікації,

про що йдеться, зокрема, у дослідженні Світлани Садовенко [9].

Науковиця Ірина Одрехівська зазначає: «У 1894 році з'явилася книга *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* Роберта Нісбета Бейна – британського історика, що працював у Британському музеї. Видання одночасно опубліковане в Лондоні та Нью-Йорку й містить 27 українських оповідань. Це – перша масштабна поява української художньої прози в англomовному світі» [4, с. 8–9]. Автор англomовного видання називає мову оповідей "рутенською", підкреслюючи її самостійність і культурне багатство (рис. 1.1). У своїй дисертації пані Одрехівська також зазначає, що хоча Роберт Нісбет Бейн у передмові визнає «рутенське» походження казок, він уникає використання терміну «український» у назві, що може свідчити про політичну обережність або колоніальне бачення культури. У вступі архівного видання зазначено, що основою для добірки стали роботи Пантелеймона Куліша, Івана Рудченка та Михайла Драгоманова, а самі казки подані як автентичні козацькі історії. Ми хотіли б розглянути видання з точки зору ілюстрації та розуміння, як ілюстрація впливає на наше сприйняття культури.

Видання цікаве тим, що позиціонує український фольклор як рівноцінний європейським

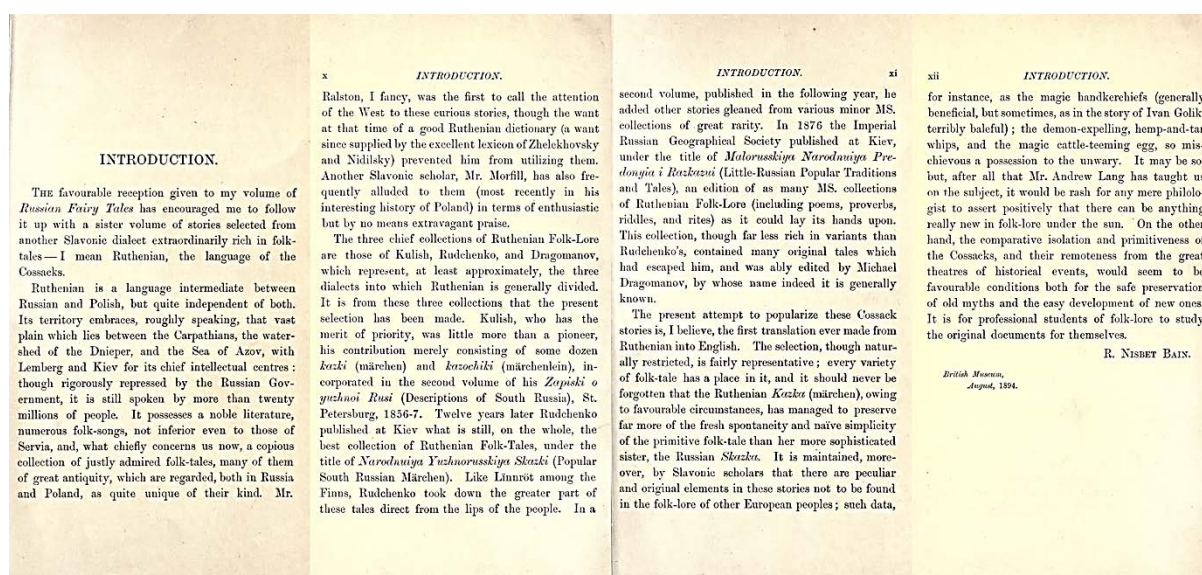

Рис. 1. Вступ до книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1894 року, автор Роберт Нісбет Бейн [1]

традиціям і вперше знайомить західного читача з його унікальними образами й мотивами. Ілюстрації виконані в манері, типовій для західноєвропейських видань кінця XIX століття: лінійна графіка, тональне штрихування, класичний розподіл простору, гравюроподібна естетика. Стиль умовний, декоративний, аніж етнографічно точний. Жодна з ілюстрацій не демонструє достовірного українського традиційного костюма. Елементи одягу – широкі сорочки, штани, шапки – трактовані доволі узагальнено, без специфіки, притаманної українській традиції (вишивки, покрою, оздоблення, фурнітури) (рис. 2, 3, 4, 5).

Рис. 2. Ілюстрація з титульної сторінки з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1894 року, худ. Е. В. Мітчелл [1]

Рис. 3. Ілюстрація до казки «Три брати» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1894 року, худ. Е. В. Мітчелл [1]

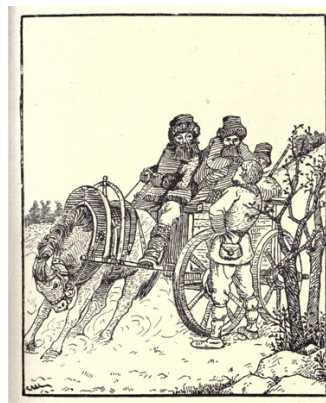

Рис. 4. Ілюстрація до казки «Казка про Івана та Дочку Сонця» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1894 року, с. 181, худ. Е. В. Мітчелл [1]

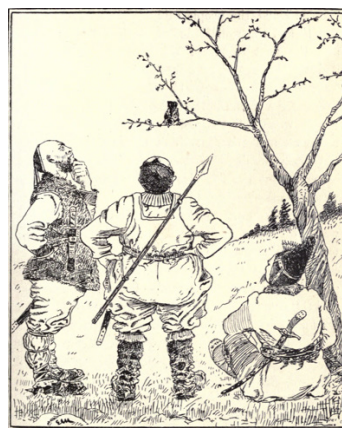

Рис. 5. Ілюстрація до казки «Горобець та ворона» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1894 року, с. 123, худ. Е. В. Мітчелл [1]

Орнамент, якщо він присутній, виконує переважно декоративну функцію і не виступає маркером чіткої стилістичної чи ідентифікаційної приналежності. Книжка тяжіє до загальноєвропейського уявлення про східноєвропейську культуру, де український контекст стає лише фоном для уніфікованої казкової візуальності. Особливої актуальності в контексті цього дослідження набуває підхід Бенедикта Андерсона, викладений у праці «Уявлені спільноти», де автор підкреслює тісний зв'язок між капіталізмом, друком і формуванням уявлень про національну спільноту. Він зазначає, що друкарський капіталізм сприяв формуванню «мов влади», які витіснили локальні діалекти, неспроможні вибороти власну друковану форму. Саме ті мовні та візуальні коди, що були ближчими до «стандарту», здобували символічну

перевагу та політико-культурну легітимність у медіапросторі [5, с.41]. Книга заслуговує на окреме вивчення як приклад адаптації українських народних казок до західноєвропейської видавничої та візуальної традиції, що, у свою чергу, відкриває перспективу дослідження трансформацій фольклорного образу в умовах іншого культурного коду.

Окрім цього видання, є ще друге, оновлене 1916 року [10]. Ілюстративна мова художниці Ноелі Л. Нісбет [11, с. 911] до видання книги демонструє не лише загальну західноєвропейську казкову стилістику, а й численні запозичення з візуальних стереотипів, характерних для російської культури. Це простежується як у трактуванні костюмів (рис. 2.1 представлено жінку, головний убір якої приналежить до російського костюму), так і в архітектурних та побутових деталях. Також спостерігається впровадження елементів, притаманних пізньоімперській уніфікації слов'янської ідентичності, де український візуальний код підмінюється ширшими східнослов'янськими образами. Згідно з біографічною довідкою у Dictionary of Artists in Britain Since, художниця ілюструвала низку книжок, зокрема декілька збірок російських казок [11], що, ймовірно, вплинуло на характер візуальної мови у її роботі над *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* – зокрема, у напрямку тяжіння до усталених російських образів, знайомих західному читачеві. Така трансформація візуального повідомлення добре корелює з аналізом колоніальних стратегій у сфері культури, поданим у праці Стефанії Демчук та І. Левченка: дослідники наголошують, що імперська ідея «триєдиного народу» була не лише політичним проєктом, а й візуальним інструментом, що нормалізував підпорядкування українського до «великоросійського» як культурного стандарту [12]. Ілюстрації виконані графічно, глибина та тональність досягається грою з перспективою, різним насиченням плям, штриховкою. Ілюстрації виглядають більш «живописними» та об'ємно-просторовими, ніж у виданні 1894 року, де увага зосереджена на лінії та штриху. Прослідковується відчуття, що якщо у першому виданні ще прагнули подати козацькі казки більш «казково» з елементами західного епосу (як то ельфи

для прикладу), тоді як у другому ніби сталось зміщення акцентів – додавання більш домінантних імперських/слов'янофільських візуальних шаблонів (рис. 6, 7, 8, 9).

Рис. 6. Титульна заставка з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1916 року, худ. Ноель Л. Нісбет [10]

Рис. 7. Ілюстрація до казки «Золотий черевичок» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1916 року, с. 154, худ. Ноель Л. Нісбет [10]

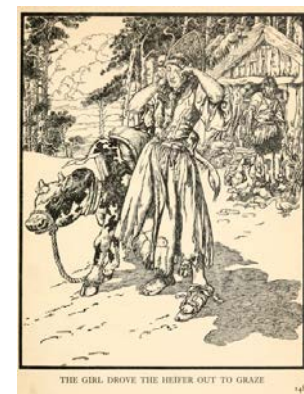

Рис. 8. Ілюстрація до казки «Золотий черевичок» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1916 року, с. 148, худ. Ноель Л. Нісбет [10]

Рис. 9. Ілюстрація до казки «Ох. Цар лісу» з книги *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* 1916 року, с. 16, худ. Ноель Л. Нісбет [10]

Висновки. У ході дослідження виявлено, що ілюстрації у виданнях *Cossack Fairy Tales and Folk Tales* формують доволі умовний образ України – не через конкретні етнографічні

деталі, а радше через узагальнені символи, які відповідають європейському уявленню про казковий Схід. Одяг, архітектура, побут – усе це зображене без прив'язки до реальних українських особливостей, що говорить не лише про стилістичний вибір, а й про певну культурну дистанцію. Між казкою та ідентичністю тут існує відчутне напруження. Історії мають українське походження, однак візуальна мова, яка їх супроводжує, часто стирає цю належність або підмінює її більш загальним – так званим слов'янським, російським чи просто східноєвропейським. Це створює образ України, який не стільки відображає її, скільки адаптує під очікування чужої аудиторії. Таке візуальне посередництво ще раз підкреслює: те, як культуру показують, має не менше значення, ніж те, що саме показують. І саме тому дослідження ілюстрацій – це не просто аналіз зображень, а робота з тим, як формується культурна пам'ять.

Література:

1. Bain R. N. (Ed. & Trans.). *Cossack fairy tales and folk-tales* (Illus. by E. W. Mitchell). A. L. Burt Company. 1894
2. Zorivchak R. P. The first English translation of Ukrainian fairy tales. *Forum*, №62. 1985. 9–11.
3. Карпенко С. Д. Генеза українського казкознавства: періодизація та проблематика досліджень. The V International Scientific and Practical Conference «Priority directions of science development», February 06-08, Hamburg, Germany. 2023. 342 p.
4. Odrekivska I. Decolonial analytics in translation history: Ukrainian literature in the contested space of English translation. *World Literature Studies*, №16. 2024. 4–14.
5. Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. In *The new social theory reader*. Routledge. 2020. P. 282–288
6. Törnquist-Plewa B. Cosmopolitan memory, European memory and local memories in East Central Europe. *Australian Humanities Review*, 2016. №59. P. 136–154.
7. Киридон А. М. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація. Історична пам'ять : наук. журн. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7–19.
8. Бевз Т. А. Українська ідентичність і національна безпека у викликах сьогодення. *Українознавство*, № 4. 2020. С. 143–158.
9. Садовенко С. Хронотоп народної художньої культури: семантика часу і простору. *Культурологічний вісник*, №42. 2021. С. 64–71
10. Bain R. N. (Ed. & Trans.). *Cossack fairy tales and folk-tales*. George Harrap. 1916.
11. Buckma D. Noel Laura Nisbet. In *Dictionary of artists in Britain since 1945*. *Art Dictionaries Ltd*. 1998. P. 911.
12. Demchuk S., Levchenko I. Decolonizing Ukrainian Art History. *Nationalities Papers*. 2024. P. 1–25.

References:

1. Bain, R. N. (Ed. & Trans.). (1894). *Cossack fairy tales and folk-tales* (Illustrated by E. W. Mitchell). A. L. Burt Company.
2. Zorivchak, R. P. (1985). The first English translation of Ukrainian fairy tales. *Forum*, (62), 9–11.

3. Karpenko, S. D. (2023). Heneza ukraïnskoho kazkoznavstva: periodizatsiia ta problematyka doslidzhen [The genesis of Ukrainian fairy tale studies: periodization and research issues]. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference «Priority Directions of Science Development» (Hamburg, Germany, February 6–8, 2023), 342 p. [in Ukrainian].
4. Odrekhivska, I. (2024). Decolonial analytics in translation history: Ukrainian literature in the contested space of English translation. *World Literature Studies*, (16), 4–14.
5. Anderson, B. (2020). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. In *The new social theory reader* (pp. 282–288). Routledge.
6. Törnquist-Plewa, B. (2016). Cosmopolitan memory, European memory and local memories in East Central Europe. *Australian Humanities Review*, (59), 136–154.
7. Kyrydon, A. M. (2020). Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia [The potential of commemorative practices in constructing national identity: Conceptualization]. *Istorychna pam'iat – Historical Memory*, (42), 7–19. Poltava: Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko. [in Ukrainian].
8. Bevz, T. A. (2020). Ukraïnska identychnist i natsionalna bezpeka u vyklykakh sohodennia [Ukrainian identity and national security in today's challenges]. *Ukrainoznavstvo – Ukrainian Studies*, (4), 143–158. [in Ukrainian].
9. Sadovenko, S. (2021). Khronotop narodnoi khudozhnioi kultury: semantyka chasu i prostoru [Chronotope of folk artistic culture: Semantics of time and space]. *Kulturolohichnyi visnyk – Culturological Bulletin*, (42), 64–71. [in Ukrainian].
10. Bain, R. N. (Ed. & Trans.). (1916). Cossack fairy tales and folk-tales. George Harrap.
11. Buckman, D. (1998). Noel Laura Nisbet. In *Dictionary of artists in Britain since 1945* (p. 911). Art Dictionaries Ltd.
12. Demchuk, S., & Levchenko, I. (2024). Decolonizing Ukrainian art history. *Nationalities Papers*, 1–25.